

НОВА КНИЖКА ПРО СЕРГІЯ ПОЛУЯНА

Палуян Сяргей. След, вечна жывы Творы. Успаміны. Прысвячэнні. Даследаванні / Сяргей Палуян; укладанне, падрыхтоўка тэксту, аглядныя аналітычныя артыкулы, прадмова і каментар Таццяны Кабржыцкай, Вячаслава Рагойшы. Мінск: Кнігазбор, 2018. 336 с. (Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў «Кнігарня пісьменніка»; выпуск 114).

У 1960-ті (доба «відлиги»), а згодом у 1980-ті роки (эпоха перебудови), коли для громадськості відкрилися заковані спецфонди й архіви, у літератури колишнього Союзу РСР із забуття повернулися імена багатьох письменників, які з різних причин були викреслені із сучасного їм літературного процесу. Відомі білоруські філологи Тетяна Кобржицька і Вячеслав Рагойша майже півстоліття дослідницької праці присвятили реабілітації трагічного імені білоруського письменника початку ХХ століття Сергія Полуяна (1890—1910). Як нічна зірка, він спалахнув на літературному небі, і згас, не доживши і двадцяти років. Проте залишив по собі «след, вечна жывы». Цей рядок із вірша Максима Богдановича (якого С. Полуян фактично відкрив для читачів-земляків) дав назву новій книжці.

Сергій Полуян входив до числа письменників, що групувалися навколо демократичної щотижневої газети «Наша Ніва», яку друкували у Вільні (газета «Наша Ніва» проіснувала один, 1906-й, рік). Із нею співпрацювали й публікували тут свої твори майбутні класики білоруської літератури Янка Купала, Якуб Колас, Максим Богданович, Цішка Гартний, Вацлав Ластовський та ін. В Україні, у Києві, де мешкали родичі С. Полуяна, він співпрацював із такими виданнями, як «Українська хата», «Рада» та ін.

Ця символічна постать висвітлює, зокрема, важливу роль революційних подій 1905—1906 рр. у пробудженні пригнічених російським царизмом народів до національного й соціального життя. Контакти письменника зі згаданими вище виданнями мали не тільки літературний, а й політичний характер. Як зазначають дослідники, через брата Івана Сергій Полуян зв'язується із соціал-демократами, бере участь у київському підпіллі («потім у Вільні буде розповідати Цішці Гартному «потай», що належить до українських соціал-демократів»). Близькість політичних поглядів і літературних уподобань здружила Сергія Полуяна з Грицьком Чупринкою (обидва брали

участь у підпільній роботі РСДРП, працювали в київському часопису «Українська хата» від часу його заснування).

Шлях Тетяни Кобржицької і В'ячеслава Рагойші до Сергія Полуяна почався з 1960-х років, зі студій білорусько-українських зв'язків. Т. Кобржицька, з 1992 р. Голова білоруської асоціації українців, — дослідниця проблеми білорусько-українсько-польського пограниччя. Переклала українською мовою твори М. Богдановича, В. Короткевича, В. Бикова; білоруською — твори І. Франка, М. Коцюбинського, Миколи Хвильового. В'ячеслав Рагойша — поет, літературознавець, дослідник творчості Янки Купали, М. Танка та ін. білоруських поетів; його докторська дисертація — «Білоруська поезія в контексті східнослов'янських літератур. Типологія, рецепція, художній переклад» (1993). Він — незмінний (із 1994 р.) завідувач кафедри теорії літератури Білоруського держуніверситету. 2015 р. вийшла праця «Українська література і українсько-білоруські літературні взаємозв'язки» (у 3-х частинах. Ч. II. XIX — початок XX ст.), яку вони написали у співавторстві (Мінськ, БДУ).

До літературної діяльності С. Полуяна увагу авторів привернув 1968 р. професор БДУ М. Ларченко, запропонувавши молодим дослідникам розшифрувати «код Полуяна». Саме М. Ларченко, як зазначають автори, ще в перші повоєнні роки розпочав справу реабілітації газети «Наша Ніва», яку тоді трактували як націоналістичне видання.

Розшифрувати «код Полуяна» було нелегко. Не було відомостей навіть про твори письменника. Починали з пошуків публікацій у білоруській і українській періодиці. Знайдені матеріали про літературний процес тієї доби лягли в основу спільної монографії «Корені дружби. Білорусько-українські літературні взаємозв'язки початку XX століття» (Мінськ, 1976). Проблемою був брак біографічних відомостей про Полуяна. Та зрештою, уже в 1980-і, пощастило зустрітися з трьома ще живими рідними сестрами письменника, і цю прогалину було заповнено. З'явилася можливість створити, як пишуть автори, «персональну книгу» Сергія Полуяна. Невдовзі, 1986 р., побачило світ перше видання його творів — «Лісты ў будучыню».

Книжка мала найширший резонанс серед білоруської громадськості. З'явилися нові прихильники автора, нові відгуки й студії, чому сприяла й презентація, і відзначені ювілеї: 1985 р. 95-річчя з дня народження письменника і 75-річчя з дня його смерті, а 1990 р. — його століття.

Нові знахідки лягли в основу книжки «След, вечна живы: Твори. Успаміны. Прысвячэнні. Даследованні» (Мінськ, 2018). Тривала, понад тридцятилітня пауза із часу публікації попередньої збірки дала змогу внести певні уточнення і включити додаткові матеріали. Отже, останнє видання найповніше й, очевидно, вичерпне. Це можна побачити, зокрема, на прикладі третього розділу «Родовідне древо письменника», що супроводжується змістовною статтею упорядників «Труднощі й радощі евристичних пошуків на шляху до Сергія Полуяна». Тут генеалогічна тема набуває завершеності. Труднощі були пов'язані з тим, що білоруську пресу початку XX ст. усе ще трактували як «шкідливу», «націоналістичну». А радощі — з пошуками, розслідуванням, підказаним інтуїцією та невтомною працею Т. Кобржицької і В. Рагойші, з розмотуванням клубка родоводу через пошуки розкиданих по всьому світу родичів, зокрема по материнській лінії Олександри Бахонки. Один із них проживав у Середній Азії, а інші — у Росії, Україні, Прибалтиці. Отже, неминучими були поїздки до Таджикистану, потім до Києва, Ленінграда й Риги та ін. Розшуки й контакти не були даремними, вони вивели на сестер Сергія — Людмилу, Зінаїду, Ангеліну.

Стаття про евристичні пошуки написана так тепло і жваво, що не може не захопити читача. Наприклад, тут ідеться про те, як не спали ніч у Києві, коли відвідува-

ли першу, наймолодшу сестру Людмилу. Вона розповіла, що Сергій народився таки в Брагині, а не в Речицях чи Кришичах. Згодом батько відвіз його вчитися в Мозирську 6-класну прогімназію. На канікулах Сергій приїжджав додому (уже в Кришичі) та був наставником молодших братів і сестер, яких навчав співати революційних пісень. У Мозирі він зацікавився робітничим рухом, ходив на «масовки», читав і поширював революційні брошури, носив червону косоворотку. Під загрозою виключення з гімназії батько перевіз Сергія до Мітави (тепер Єлгава, Латвія), де вже вчилися його сестри (там працювали рідні дядьки Сергія по матері). Але й тут його бачать на мітингах і демонстраціях. Із розповідей інших сестер відомо, що Сергій так і не закінчив гімназії. Розлючений батько забрав його додому. Одного разу, коли батько спробував підняти на сина руку, той вїхав із Кришич, залишив рідний дім назавжди. Він їде до Києва, де спочатку живе в маминого брата Акіма, а потім винаймає невеличку кімнату. Часом заробляє на життя вчиткою коректури в київських газетах. У травні 1909 р. журнал «Українська хата» друкує його першу статтю «Про національну школу на Білорусі». Надсилаються статті і до віленської газети «Наша Ніва». Так розпочинається творча біографія Сергія Полуяна, якій у рецензованій книжці присвячено головний, перший розділ.

Вражає ренесансна різнобічність хисту юнака, що одразу, ще у 18—19-річному віці, спалахнув усіма своїми гранями. Він виступає і як письменник, автор художніх творів, і як літературознавець, літературний критик, і як журналіст, публіцист, історик, філософ, просвітник і громадський діяч, котрий переймається проблемами соціального й національного піднесення рідної Білорусі. Головна тема всіх його художніх і публіцистичних речей — національне відродження білоруського народу.

Розділ, присвячений творчій спадщині літератора, має назву «Нештодзенны пагляд» (упорядники використали вислів Янки Купали з вірша «Пам'яті С. Полуяна»). Неповсякденність, небуденність світогляду молодого письменника випливала з його почуття безмежної любові до рідного краю. Національна ідея для нього — не риторика, тим більше не теоретичне поняття. Це був не просто звичайний патріотизм, а справжня відданість своєму «забутому», «забраному» народові, дуже гостре відчуття національної й соціальної несправедливості, сприйняття страждань і болю народу як власного. Цими пронизливими почуттями овіяна його художня проза.

До книжки ввійшло два оповідання, які дослідникам пощастило знайти в архівах газети «Наша Ніва» й київського часопису «Українська хата» — «Хрыстос Уваскрос!» і «Вёска». «Хрыстос Уваскрос!» — високохудожній, пафосний текст, за визначенням упорядників, — «версет», побудований на аналогії між релігійно-міфологічним мотивом воскресіння Христа й ідеєю національного й соціального відродження білоруського народу. «Хвиля напруженого почуття», яку завважив М. Богданович, сповнена надії й віри у воскресіння Білорусі:

«...Хрыстос Уваскрос! Радуйся, мой родны край. — Надзея, як живуча вада, лісца ў тваю душу. Скоро і ти ўваскреснеш ад доўгага мертваго сну. Вясна прыйшла і да цябе. — «Хрыстос Уваскрос!»

Над ім здзек'аваліся. Яго білі патвары, сцябалі бізуном. Плявалі на Яго. Кпілі з Яго. У канцы распялі і распятаго не пераставалі мучыць. Спечанья смагой вусны звільжывалі воцатам і жоўцю. Ён памер на крыжы памеж двух разбойнікаў. Але ўсе ж ткі:

— Хрыстос Уваскрос!»

Наступне оповідання «Вёска» (із запланованого циклу «Забраны край») пройняте протилежним трагічним, розпачливим почуттям безнадії. Забуте богом село (вёска) поміж боліт і старезних лісів умирає. Умирає й поруділий ліс. І тільки Смерть

тішилися, кивала пальцем і «тихо сміялась...». «Конаюць вескі і лясы Забранага краю».

Згадані оповідання були надруковані вже після смерті письменника, перше — у газеті «Наша Ніва» (1910, № 16—17, 15(28) квітня). Друге з'явилося в київському журналі «Українська хата» в перекладі Микити Шаповала; потім передруковано в оригіналі в газеті «Наша Ніва» (1910, № 43, 21 жовтня).

Придушення революційного руху на початку ХХ ст. не додавало оптимізму, а до його відродження в кінці 1910-х років письменник не дожив.

Прагненням розширити обрії просвіти й культури білоруського народу наснажені й численні публіцистичні й літературно-критичні статті Сергія Полуяна, надруковані в білоруських і українських виданнях. Перша його публікація в журналі «Українська хата» (1909, № 5), як уже йшлося, присвячена проблемі національної школи в Білорусі. Редакція журналу вмістила ремарку з привітанням виступу товариша-білоруса й побажанням і «далі систематично відкривати сторінки <...> часопису для обміркування справ білоруського відродження, зважаючи на те, що 1) відродження сусіднього братнього народу цікаве і повчальне для українців і 2) жадаючи своїм часописом конкретно допомагати в обміркуванні чергових справ і завдань білоруської свідомої інтелігенції, яка не має поки що свого органа, призначеного для цієї ролі» (про культурологічну діяльність щотижневої білоруської газети «Наша Ніва» редакція «Української хати», очевидно, не була поінформована).

Національне відродження білоруського народу С. Полуян не мислить без зміцнення позицій рідної мови. Ціла низка статей присвячена цій проблемі. У циклі статей «З нашого життя» (цю рубрику він розпочав своїми дописами в газеті «Наша Ніва») він зазначає, що хоч як би довго білоруси йшли до ідеї національного відродження, на передній план зрештою вийшло «вічно старе і вічно нове питання про мову нашу білоруську». Ще Ф. Богусевич застерігав: «Не пакідайце ж мовы нашэй беларускай, каб не умерлі». Як уважний учитель С. Полуян указує на конкретну справу, яку можна зробити «навіть тоді, коли немає ні шкіл білоруських, ні книжок (хоч були часи, коли на цій землі панувала своя культура) — треба домогтися, щоб у білоруське село йшла білоруська газета». «Кожний білорус мусить ширити на Беларусі друковане слово на рідній мові». Тільки так можна змагатися з бідністю і «темнотою народною».

Спростовуючи закиди в «неоригінальності» білоруської мови, він пише, що мова білоруська розвивалася «раніше від польської й російської. Неправда, що в білоруській мові багато польських слів. Наша наука старіша за польську, не ми користалися польською мовою, а поляки білоруською...» («Мова спрадвечная наша беларуская»).

У статті «Коли друкувалася перша білоруська Біблія» («Наша Ніва», 1909, № 39) С. Полуян нагадує, що перша Біблія, перетлумачена з латинської мови на білоруську, вийшла з-під верстата в Празі 1517 р. (точніше: видання «Біблії руської» разом з іншими пам'ятками Франциск Скорина завершив у Віленській друкарні 1525 р.); а перша польська Біблія — у Кракові 1561 р.

Обдарований не тільки мистецьким хистом, а й здатністю до наукового, аналітичного мислення, С. Полуян прагнув з'ясувати специфіку явища, використовуючи метод культурно-історичних зіставлень, порівнянь історичної долі різних народів, різних шляхів їх національного відродження. Особливо його цікавила тема пробудження до культурного життя малих, т. зв. недержавних народів. До книжки включено дві такі статті — «Національне відродження чувашів» і «Якутський національний рух». І там, і там активну участь у цьому процесі брала національна інтелігенція, яка гуртувалася в громадські об'єднання, просвітницькі товариства. Друкувалися газети мовами

цих народів, виникали видавництва, національний театр. Перші чуваські книжки випускали православні місіонери, тоді ж створювалися національні школи, з яких стали вибиватися більш здібні люди з народу. Але, як зауважує С. Полюян, ці люди «не покинули його, як це у нас робиться». Ні, вони залишилися на місці і почали працювати над відродженням свого народу». Одну з причин гальмування культурного розвитку в Білорусі молодий публіцист бачив у небажанні багатьох освічених людей служити власному народові, а не, скажімо, Польщі чи Росії.

Загалом кожна зі статей — оглядових (з історії рідної літератури — «Білоруська поезія у її типових представниках», «Білоруська література в 1909 році», «Листи з України»), чи концептуальних («Про білоруське національне відродження», «Культурне значення малих націй»), кожна рецензія чи відгук на вихід нових білоруських та українських творів (напр., на «Третю книжку оповідань» В. Винниченка, якого за «глибоким психологічним аналізом сучасної душі», свіжістю і яскравістю фарб, творчою сміливістю ставить «на чолі української художньої думки») — словом, кожен із його виступів заслуговує на окрему розмову. У них визначався вектор і його подальшої праці.

Здавалося, існують усі можливості для продовження творчої діяльності. Сергій Полюян мріяв про навчання в Київському університеті. Та мрія його не здійснилася. На жаль, і фізичні, і морально-психологічні його сили були вже підірвані. Самотність, розрив із батьком, відсутність підтримки, усвідомлення безвихідності свого жебрацького становища, до того ж сухоти, тяжка перевтома призвели до трагічного фіналу. Як пишуть дослідники, «у ніч із 7 на 8 квітня 1910 р. (за ст. ст.; за н. ст. із 20 на 21 квітня) у Києві в невеликій темній кімнатці в будинку на Гоголівській, 37, у страшенній бідності й самотності Сергій Полюян скінчив життя самогубством».

У прощальному (розвітальному) листі, адресованому київському поетові Микиті Шаповалу, він написав: «Але не думайте, що я через незабезпеченість вмираю. Ні. Жити так, як живу я, немає жодної рації... Багато я думав зробити, та не зробив нічого. Шкода померати так марно, але треба. Нехай... І ще одна дрібниця: я вмираю "пошло", повисившись, бо не було змоги купити револьвер...».

Раптова, передчасна смерть Сергія Полюяна потрясла його друзів і читачів у Білорусі й Україні. Янка Купала, Максим Богданович, Вацлав Ластовський, Цішка Гартний, Грицько Чупринка та ін. відгукнулися на цю трагічну втрату елегійними віршами-присвятами. Поховали юнака в Києві на Байковому цвинтарі. Уже в наші дні Микола Жулинський віднайшов і опублікував вірш Грицька Чупринки «Над могилою товариша», присвячений С. Полюяну:

Промов мені з ями, товаришу щирій,
Чи варто триматись тепер
Святої, палкої й могутньої віри,
З якою ти жив і помер?
Промов мені щиро з довічної хати,
Чи варто за неї вмирать,
Чи, може, з одчаю іти в ренегати,
І в зраді інакших богів вибирать?
Бо ми вже блукаєм без волі, без сили,
З залишками віри колишніх борців,
Мов трупи живії без смерти й могили
І просим поради собі у мерців.
Я знаю, що віри тому вже не треба,

Хто, наче сновида, блукає у млі.
Та як же так линуть і линуть до неба
І трупом нікчемним сховатись в землі?

Упорядкована Тетяною Кобрицькою і В'ячеславом Рагойшею книжка налічує трохи більше трьохсот сторінок (разом із докладними коментарями і змістом), але вводить в ужиток значно більше імен і проблем, які не можна охопити в одному невеликому відгуку.

Зазначимо тільки, що й у доробку С. Полуяна, і в коментарях упорядників неодноразово акцентовано особливу роль України, яка в культурно-освітній своїй діяльності йшла на кілька кроків попереду й надихала братів-білорусів на продовження перетворень. У цьому зв'язку можна пригадати слова видатного українського письменника Романа Іванчука, який у відгуку на першу збірку С. Полуяна «Лісты ў будучиню» («Літ. Україна», 1987, 19 листопада), зазначивши, що «повернули це легендарне ім'я білоруській, а так само українській культурі Тетяна Кобрицька й В'ячеслав Рагойша», запитує своїх сучасників: «Чи ж не варте коротке життя Сергія Полуяна окремої книги і в Україні?»

У книжці «След, вечна живы» вміщено три великі наукові статті Т. Кобрицької і В. Рагойші, які «ведуть» читача складним шляхом «Неофіта Відродження» (у вступі, у III і IV розділах) і додають праці не лише композиційної стрункости, а й глибини та переконливості літературознавчого аналізу. Отже, це дослідження стає зразком «персональної книги» про видатну творчу особистість.

Наталія КОСТЕНКО, Микола СУЛИМА
м. Київ

Отримано 23 лютого 2020 р.

Окриленість словом: збірник наукових праць на пошану професора Степана Хороба / відп. ред., упорядн. Р. Піхманець. Івано-Франківськ: Місто НВ. 2019. 684 с.

До солідного збірника, присвяченого 70-річному ювілею професора Степана Хороба, увійшли статті з актуальних проблем сучасного українського літературознавства, підготовлені вченими-філологами з різних навчальних і наукових інституцій України. Відкривається видання статтями про яскраву особистість і літературознавчий доробок С. Хороба і складається з таких розділів: «Інтерпретаційні коди драматичного тексту», «Національно-етичні виміри художньої творчості», «Теоретичні аспекти літературознавства», «Компаративістські обрії», «Релігійний дискурс», «У вирі сучасного літературного процесу», «Малознані імена, постаті, явища». «Фольклорно-міфологічні начала літературної творчості».

Наші
презентації